

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 43-68

Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları Ottoman Foundations in Van

• Sami AĞAOĞLU*

*Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Karabük/Türkiye.
Asst. Prof., Karabük University, Faculty of
Letters, Department of History,
Karabük/Turkey.
samiagaoglu@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5819-2979

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
11/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
15/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Ağaoglu, S. (2021). Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 43-68

Citation: Ağaoglu, S. (2021). Ottoman Foundations in Van. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 43-68

Öz

Van'ı 1548 yılında tam olarak hâkimiyeti altına alan Osmanlı Devleti şehrin askerî, siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel, dinî ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli eserler bina ettirmiştir. Atamış olduğu beylerbeyleri ve valiler vasıtasıyla bu eserlerin yaşaması ve hizmetlerine devam etmesi için vakıflar kurdurmuş, devlete ait olan gelirleri ise bu vakıflara tahsis etmiştir. Bu şekilde imar edilen Van sancağı, eyalet merkezi haline dönüştürülmüştür. Van'da bulunan eserlerden külliye şeklinde olanlar; Ulu Camii ve Medresesi, Kızıl Camii ve Medresesi, Şeyh Abdurrahman Camii ve Zaviyesi, İskender Paşa, Hüsrev Paşa, Kaya Çelebi, Abbas Ağa ve Horhor Camii Vakıflarıdır. Bunların içerisinde Hüsrev Paşa Vakfı, külliye olmanın bütün özelliklerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Devlet yoluyla ve hayırseverlerin yardımıyla 1915 yılına kadar Van'da yirmi sekiz cami, otuz dört mescit, on iki medrese, otuz sıbyan mektebi, on altı zâviye, üç kütüphane, dört türbe, iki imarethane, dört han ve kervansaray, beş hamam, sekiz çeşme yaptırılmıştır. Bu eserlerin hemen hemen hepsi 1915'te Ermeni ve Rusların Van'ı ele geçirip yakmalarına kadar işlevlerini devam ettirmiştir. Bu eserlerin uzun süre işlevlerini devam ettirmeleri giderleri için ayrılan gelirlerin yüksek olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Van, Vakıf, Hüsrev Paşa Vakfı, Kaya Çelebi Vakfı, Ulu Cami.*

Abstract

The Ottoman Empire, which took the city Van located in the eastern part of Turkey under his rule in 1548, built various works to meet the military, political, economic, social, cultural, religious and educational needs of the city. He established foundations/waqfs for the survival of these works and to continue their services through the governors or beylerbeyi he appointed, and the revenues belonging to the state were allocated to these foundations. Therefore, the city was transformed into a center of Van eyalet. Among the works found in Van in the form of Islamic-Ottoman social complex (külliye) are Ulu Mosque and Madrasa, Red Mosque and Madrasa, Sheikh Abdurrahman Mosque and Zaviye, Iskender Pasha, Husrev Pasha, Kaya Celebi, Abbas Aga and Horhor Mosque foundations. Among these, Hüsrev Pasha Foundation is too important in terms of having all the features or characteristics of being a külliye. It was determined that until 1915, twenty-eight mosques, thirty- four masjids, twelve madrasahs, thirty primary schools, sixteen zawayah, three libraries, four tombs (türbe), two imarethanes (food pantry), four public houses (han), caravanserai, five hammam (bath), eight fountains were built in Van through the state and with the help of philanthropists. Nearly all of these works had been continued their perform and function until the Armenians and Russians captured and burned Van in 1915. Due to high income for expenses, these constructions fulfilled their functions for a long time.

Keywords: *Van, Foundation, Hüsrev Pasha Foundation, Kaya Çelebi Foundation, Ulu Mosque.*

Giriş

Urartulara başkentlik yapan Van, bu devletin yıkılmasıyla önemini kaybetmiş, zamanla Bizans-Sâsâni mücadelesi içerisinde kalmıştır. VII. Yüzyılın ilk yarısında Müslüman Arapların gelmesiyle tarihi dokusu değişmeye başlamış, XI. Yüzyılın ilk yarısında Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı hâkimiyetine girene kadar kurulduğu dönemdeki güç ve yapısına ulaşamamıştır. Her ne kadar Çaldıran Harbi sonucunda bölge Osmanlı hâkimiyetiyle tanışsa da Kanuni Sultan Süleyman'ın bölgeyi ele geçirip tahririni yaptırtana kadar gelişme gösterememiştir. Bölge tamamen Osmanlı eline geçtikten sonra stratejik bir merkez olarak kabul edilen Van'ın eyalet merkezi haline getirilmesiyle önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Özellikle devlet adamlarının eliyle kurulan vakıflarla Türk kültürünün karakteristik mimarî örnekleri olan camiler, mescitler, medreseler, imaretler, zaviyeler, hanlar, hamamlar, mezar anıtları ve daha birçok mimari eserlerle ihya edilmiştir (Ağaoğlu, 2003: 33-199).

Kayalığın üzerinde bulunan kısım bir iç kale haline getirilerek eteğinde bulunan beş yüz dönüm araziye şehir suru inşa edilmiş ve dinî, sosyal, kültürel, hayır müesseseleri ve siyasal, askeri eserler inşa

edilmiştir. Bu eserlerin giderlerini karşılamak için vakıflar kurulmuş, bakım ve onarımlarına gelirler tahsis edilmiş böylece Van, Urartular döneminde ulaştığı ihtişamını tekrar yakalamıştır.

1. Külliye Şeklindeki Vakıflar

1.1. Ulu Camii ve Medresesi Vakfı

XII. Yüzyılda I. Sökmen (1100-1112) veya II. Sökmen (1128-1185) döneminde yaptırılmış olması kuvvetle muhtemel olan camii¹ (İbn-i Nuh, 2003: 66-69; Kılıç, 1997: 56-58; *Şehbal Dergisi*, 1330: 475; Bachmann, 1913: 73), Cami-i Kebir veya Şah-ı Ermen Camii olarak da bilinir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkâf Tasnifi, Belge No: 13878). Eski Van şehrinin Cami-i Kebir Mahallesi'nde, İskele Kapı ile Tebriz Kapı arasındaki yol üzerindedir. Caminin doğusunda Kızıl Camii, batısında Abbas Ağa Camii ve mirî ambar yer almaktadır. Van krokisinde Paşa Sarayı'nın kuzeyinde gösterildiği için Paşa mahallesinde olduğu iddia edilmiştir (Bacqué-Grammont, 1981: 106). Harap halde olan caminin kitabesi bulunamadığı ve belgelerde ise konu ile ilgili bilgi tespit edilemediği için yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir.

Caminin avlusunda Van'ın en eski medresesi olarak kabul edilen ve bir daru'l-kurayı da içerisinde barındıran medrese bulunmaktadır. 1655'te öğrenci azlığından dolayı gerekli eğitimin yapılamadığı anlaşılmaktadır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b). Medrese 1915'e kadar faaliyetine on yedi talebeyle devam etmiştir (*Yurt Ansiklopedisi*, 1982: 7557). Medresenin küçük kütüphanesinde altmış adet kitap mevcuttu (Muhammet Vamık Şükrü, t.y., VI: 823)².

Büyük Selçuklu Devletine has mimari üslûbun görüldüğü camii, 1567 tarihinde tamir edilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri No: 7, s. 137/153). 1844'te Van'da meydana gelen depremde birçok bina ile caminin güney batısı yıkılmıştır (İbn-i Nuh, 2003: 103-104). 1888'de Ulu Camii mütevellisi tarafından imam ve müezzin kadrolarının tasfiye edilerek caminin tamir edilmesinin istemesi bize caminin bu tarihlerde işlevsiz kaldığını göstermektedir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver, No: 14334, s.89/318).

¹ XI. veya XII. yüzyıl diye tarihleyerek muhtemelen XII. Yüzyılda yapıldığını belirtir; Faiz Demiroğlu, "Van'da Ulu Cami (Devamı)", *İkinisan Gazetesi*, S. 120, Van, 8 Mart 1958 tarihli makalesi.

² Muhammet Vamık Şükrü tarafından Sultan Abdülhamid'e sunulan eserin, ilk beş ve yedinci cildine, Evâkıf Umûr Tarihi, ismini verirken altıncı cildine Evâkıf-ı İsim Tarihi adı vermiştir.

Van'daki diğer camiler gibi kubbe ile değil de konik bir çatı ile örtülmüş olması, batılı seyyahların dikkatini çekmiştir (Bacqué-Grammont, 1981: 108). 1898'de Van'a gelen Lynch, Ulu Camii kubbesi çökmüş harap bir halde tasvir ederken (Göyünç, 1986: 201), 1913'te Bachmann'ın çektiği fotoğraflarda ve yapmış olduğu plan ve kesitlerden bu durum görülmektedir (Bachmann, 1913: 69-74). Evliya Çelebi, Ulu Camii'nin bünyesinde Sultan Cihan Şah'ın yaptırdığı bir imareti olduğundan söz etmiştir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 258/a).

1571 tarihli belgeden cami ve müstemilatında; müteveli, câbi, nâzır, kâtip, hatip, imam, iki müezzin, ser-mahfil, iki te'zin, muarrif, aşırhan, enâm-ı cüz ve iki ferraş görev yaptığı anlaşılmaktadır. Geliri ise 20.436 akçedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

1.2. Kızıl Camii ve Medresesi Vakfı

Van şehir surları içerisinde Tebriz Kapısı mahallesinde bulunan caminin kim tarafından yaptırıldığı, inşa tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Günümüze harap bir şekilde ulaşan caminin XIII. Yüzyıla tarihlendirilen kızıl minaresi, Osmanlı öncesi Türk sanatının anıtsal yapılarından (Tarhan ve Sevin, 1990: 435). XVII. Yüzyıla ait Van minyatüründe Kızıl Camii olarak isimlendirilen³ yapı, Topçuoğlu⁴, Tebriz Kapısı Camii ve Medresesi olarak da bilinir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b)⁵. Son dönem araştırmacıları bu yapıyı Sinâneddin Camii (Tarhan, 1985: 317) diye isimlendirmişlerdir. Bu ismin Sinâniye Camii (Sinan Bey Camii) ile karıştırılmaması gerekir. Ermeni Mahallesi ortasında kalan Kızıl Camiye XIX. Yüzyılın başlarında Esir Camii de denmiştir (Uluçam, 1995: 56).

Depremle nedeniyle yıkılan asıl mekânın yerine, muhtemelen Topçuoğlu Ahmet Bey tarafından XVI. Yüzyıldan sonra yeniden yapılan camii, minareye göre oldukça küçük ve mütevâzi kalmıştır (Talay, 1988: 189; Uluçam, 1995: 57-58).

³ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, El Yazmaları Kataloğu, No: 9487; Bundan sonra E. 9487, şekliyle kısaltılacaktır. XVII. Yüzyıla ait Van Kalesi ve şehrini resmeden bir minyatürdür; VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 2287, s.8/20. Aynı defterin bir başka kaydı; VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 607, s.135.

⁴ Lynch, *Armenia Travels and Studies*, Vol. II, London 1901, s.105'te Topçuoğlu adıyla andığı bu caminin artık kullanılmadığını belirtir; Bundan sonra Lynch, *Armenia Travels*, şekliyle kısaltılacaktır. Ayrıca bakınız, Van au XVII. Siécle", s.109.

⁵ Kızıl Cami diye herhangi bir camiden bahsetmemekle beraber tarif ettiği yer itibarıyla Tebriz Kapısı Camii'dir. Bu durum araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

1.3. Kızıl Camii veya Tebriz Kapısı Medresesi

Kızıl Cami bünyesinde olan medreseyi Evliya Çelebi, Tebriz Kapısı Medresesi diye isimlendirmiştir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b). Zamanla Sinan Bey, son yıllarda ise Topçuoğlu Medresesi ismiyle anıla gelmiştir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 823). Medrese XX. Yüzyılda on iki öğrencisi bulunan bir mahalle mektebine dönüşmüştür.

1.4. İskender Paşa Vakfı

Vakıf, Kanûnî Sultan Süleyman tarafından İrakeyn seferi sırasında ele geçirilen Van'a ilk beylerbeyi olarak vazifelendirilen Çerkez İskender Paşa tarafından kurulmuştur (Kılıç, 1997: 225). Böylece Van'ın imarı onun tarafından başlatılmış ilk olarak kendi adıyla yaptırdığı medrese ve mescit hizmete açılmıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). Van şehir surları içerisindeki Uzun Çarşı'nın kuzeyinde, Sinâniye Mahallesinde inşa edilmiştir. Ulu Camii Medresesi'nden sonra Van'ın en eski medresesi ve Osmanlıların Van'ı fethinden sonra yaptırdığı ilk medrese olması bakımından önemlidir. Depremler veya diğer sebeplerden yıkılan medrese, yeniden bina edilerek Sinâniye Medresesi adını almıştır. Medresede 162 kitabın bulunduğu bir kütüphane olduğunu bilinmektedir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 823).

İskender Paşa yaşadığı müddetçe vakfın tevliyetini kendi elinde bulundurmuş, vefatından sonra tevliyetin oğlu Emir Ahmed'e, daha sonra vâkıf çocuklarının en büyüğüne, onlardan sonra ise oğullarından gelen mirastaki derece ve tertip üzere erkek akrabasına vakfetmiştir. Vakfiyeye göre görevlilerin toplamı 23 kişidir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

1.5. Vakfın Gelirleri

Medrese ve mescidin giderlerini karşılamak için İskender Paşa, Van Kalesi'nin Orta Kapı Mahallesi'nde Vastan Kapısı yakınında bulunan bir hanı (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186; Cumhurbaşkanlığı Tapu Kadastro Arşivi Kuyûd-ı kadime Arşivi Defter No: 202, v.50/a) ve satın alarak, tamir ettirip yeniden hizmete açtığı bir hamamı vakfetmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). Hamam, Van'ın Vastan⁶ Kapısı adıyla bilinen Amid Kapısı⁷ yakınındadır (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). Ayrıca İskender Paşanın oğlu Ahmet Paşa tarafından Uzun Çarşı, medreseye

⁶ Gevaş ilçesinin eski ismidir.

⁷ Diyarbakır'ın eski adıdır; Vastan Kapı veya Amid Kapı, Orta Kapının diğer isimleridir. Hüsrev Paşa Caminin yanındaki kapıdır.

gelir getirmesi için vakfedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.117/124, 170/186).

1.6. İskender Paşa Mescidi

Orta Kapı Mahallesi'nde, Hüsrev Paşa Külliyesi'nin hemen yanındaki Uzun Çarşı diye bilinen çarşının kuzeyindedir. İskender Paşa Medresesi'nin içerisinde bulunan mescit, beş vakit namaz kılmaya müsait büyük bir mescittir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

Van şehrinin içerisinde bulunan mescidin herhangi bir kalıntısı bulunmadığı için, günümüzde yerini tespit etmek mümkün olamamıştır.

1.7. İskender Paşa Hanı

Orta Kapı Mahallesinde inşa edilen hanın, güneyinde Van şehir surları, doğu ve kuzeyinde aynı vakfa ait yirmi üç dükkân, batısında ise İskender Paşa Medresesi bulunmaktaydı (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186). 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'ne göre bu hanın yıllık geliri 24.000 akçedir (Kuyûd-ı kadime 202, v.50/a).

Ayrıca İskender Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'nın babasının vakfına dahil ettiği vakıflar arasında Uzun Çarşı da vardır. Bu çarşının güneyinde Hüsrev Paşa Vakfı, doğusunda çarşı ana kapısının açıldığı yol ve kuzeyinde İskender Paşa'nın medresesi var idi (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.117/124).

1.8. İskender Paşa Hamamı

İskender Paşa, vakfa gelir getirmesi için harap bir vaziyette bulunan bir hamamı satın alıp, tamir ettirerek hizmete açmıştır. Bu hamam Van şehir surlarının Vastan Kapısı adıyla bilinen Amid Kapısı yakınındadır. Güneyinde Melik Menzili, doğusunda tepe, kuzey ve batısında yol bulunmaktadır (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.170/186).

1.9. İskender Paşa Vakfı'na Tâbi Ahmet Paşa Vakfı

İskender Paşa'nın vakfiyesinde, çocuklarının oluşturacakları vakıfların kendi vakfına dahil edilmesi isteğine uyan oğlu Ahmed Paşa, 10-20 Ağustos 1582 tarihinde kurmuş olduğu evlatlık vakfını babasının vakfına dahil etmiştir. Kendine kaymakam olarak Hüseyin Kethudâ ibni Abdülmennan'ı tayin eden Ahmed Paşa, hayatta olduğu müddetçe tevliyetin kendi elinde bulunduğunu vefat ettikten sonra büyük oğluna ve soyundan gelen oğullarına bırakılmasını istemiştir. Vakfiyede mütevelliyeye günlük 50 Osmanî dirhemi verilmesi fakat bunun üç aylık

toplu olarak verilmesi kaydedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 581, s.117/124).

1.10. Hüsrev Paşa Vakfı

Van Beylerbeyliği vazifesini 1562-1586 tarihleri arasında altı defa elinde bulunduran Hüsrev Paşa, sosyal, kültürel, iktisadî ve eğitim alanında Van'ın gelişmesini sağlayan çok sayıda vakıf eserleri bir külliye şeklinde inşa etmiştir. Bu eserlerin merkezinde Hüsrev Paşa Cami, kuzeyinde yani son cemaat mahallinin bulunduğu avlunun içerisinde çeşme ve şadırvan, bunların çevresinde on beş hücreli bir medrese (üç hücre daha sonra ilave edilmiştir), bu medreseye ait bir kütüphane ve derslane, büyük bir mektep ile bu mektebin muallimhanesi bulunmaktaydı. Bunların yanındaki zaviye içerisinde; imarethane, ona bağlı mutfak ve yemekhane, kiler, dehliz, ambar, büyük bir ahır, odun deposu vardı. Caminin doğusunda 1587-1588'de yaptırılan Hüsrev Paşa'nın defnedildiği türbe bulunuyordu. Bu vakıf eserlerinin haricinde külliye gelir getirmesi için, medreseye bitişik düzende bir çifte hamam ve bir kervansaray yaptırılmıştır (*Mühimme* 7, 127/325).

Külliye, Van şehrini iki kuşak halinde çevreleyen surların güneyindeki Orta kapının hemen girişinde bulunmaktaydı. Sosyal ve ticari aktivitenin merkezi olan, Orta Kapı Mahallesi olarak isimlendirilen bu bölge Ulu Cami'ye kadar uzanıyordu. Külliye'nin batısında Paşa Sarayı, Yeniçeri Kışlası (E. 9487, Bacqué-Grammont, 1981: 105-106) ve Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa'nın kabri vardı (İbn-i Nuh, 2003: 62; Mınassian, 1996: 3)⁸.

Hüsrev Paşa Cami ve külliye'nin tam olarak mimarı bilinmemekle beraber mimar Sinan'ın eseri olduğu iddia edilmiştir (Kuran, 1986: 257; Kuran, 1989). Gerçi Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferine katılan Sinan'ın bu eserin yapıldığı tarihlerde Van'da olmadığı biliniyordu. Onun eserleri hakkında bilgi veren Saî Çelebi'nin kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Mimarîn* isimli eserin 72. sırasında kayıtlı olmasına rağmen sonradan üzerinin çizilmesi eserin bizzat Sinan tarafından inşa edilmediğini göstermektedir⁹. Ayrıca döneme ait arşiv kayıtlarında ve döneme ait eserlerde Sinan'ın inşa ettiğine dair bir belge

⁸ Külliye'nin, Van'ın güneyindeki çarşının yakınındaki Müslüman Mahallesinde olduğu kayıtlıdır.

⁹ Saî Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân*, Hazırlayan: Sadık Erdem, İstanbul, 1988, s. 27-28'de Sinan'ın diliyle Van Gölü'nün karşı kıyısına geldiğini, burada üç kadirge bina ettiğini ve bu kadirgalara kaptan olduğunu yazmakla beraber, Sinan'ın yaptırdığı cami isimlerinin yer aldığı 33-37'nci sayfalarda ve kitabın hiçbir yerinde Van'daki Hüsrev Paşa Cami ve külliyesinden bahsetmemektedir.

veya bilgiye rastlanılamamıştır. Bununla beraber Mimar Sinan tarafından çizilen cami ve külliye planının, Van'da bulunan Sinan'ın onayladığı bir mimar tarafından uygulanmış olması muhtemeldir (Eyice, 1999: 50). Bu nedenle 1557 yılında Van'da şehir mimarı olarak görev yapan Selman'ın bu planı uygulamış olması muhtemeldir (*Mühimme* 2, 2/3).

Hüsrev Paşa Vakfının Tevliyet Vazifesi; Hüsrev Paşa, kurmuş olduğu vakfın tevliyetini (vakfın yöneticiliğini) ve tasarrufunu kendi hayatta olduğu sürece üzerine almış, böylece vakfın ilk mütevellisi kendisi olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Haremeyn Evkaf Muhasebesi No: 6224, v.6/b). Vefatından sonra ise; bu vazifenin evlâdiyet üzerine yani erkek veya kız çocuklarının büyüklerinden en sâlih olanına verilmesini, eğer evlâtlarının nesli kesilirse tevliyetin dindar olan azatlılarına ve onların evlâdına verilmesini, evlât ve azatlıların zürriyetinden hayatta kimse kalmazsa, Van valisinin kararına göre hareket edilmesini istemiştir. Hüsrev Paşa evlâdından ve azatlılarının evlâdından bir kimse hayatta olursa yabancıya tevliyet verilmemesini özellikle belirtmiştir (*Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2).

Hüsrev Paşa Cami; Kurşunlu veya Hüsreviye gibi isimlerle de bilinen, düz bir arazi üzerine kâgir bir bina olarak yaptırılan caminin (Mehmet Hurşid Paşa, 1997: 235), doğusunda Hüsrev Paşa'nın defnedildiği türbe, batısında Paşa Sarayı ve Yeniçeri Kışlası ve Van Beylerbeyi Elmacı Mehmet Paşa'nın kabri vardır (E. 9487; Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b; Bacqué-Grammont, 1981: 105-106; İbn-i Nuh, 2003: 92). Kuzey ve kuzey-doğusunda Hüsrev Paşa Medresesi ve hamamı ile külliyeye ait diğer müştemilat bulunur. Evliya Çelebi, camide dârü'l-kurra bulunduğunu kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b). Müslüman mahallesinde ve çarşının yakınında bulunan camii ve külliye, Ermenilerin Van'ı ele geçirdiği 1915'te yakılmıştır (Mınassian, 1996: 3; Yakuboğlu, 1983: 1).

Hüsrev Paşa Camisinin yapım tarihi ebced hesabı ve rakamla caminin kitabesinde 975/1567-1568 olarak verilmiştir (Tarhan, 1985: 318; E. Kavaklı ve A. Uluçam, 1997: 685).

Kitabesi şöyledir:

*Hazret-i Paşa-i Hüsrev iktidar
Çün binagerdin cânın-ı kudberîn
Güft hatif beher târiheş revân
Kâd bena beyten li kavmi's-sâlihîn
Ketebe Yusuf, fi: 975*

Hüsrev Paşa (Hüsreviye) Medresesi; Hüsrev Paşa Camiinin kuzeyindeki son cemaat mahallini çevreleyecek şekilde, klasik Osmanlı

medreselerinin şemasına uygun, on iki hücre bir derslane olarak inşa edilmiş (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2), zamanla oda sayısı arttırılarak on beşe çıkarılmıştır. Medresenin dershanesi; caminin batısında, minare kaidesiyle son cemaat mahallini karşılayacak şekilde, hücrelerden daha yüksek ve daha geniş bir biçimde inşa edilmiş, hücrelerde olduğu gibi kubbeli ve mavi kurşunla kaplanmıştır. Medreseye ve cami avlusuna derslane ile batı hücreleri arasında bulunan bir kapı ve kuzeyde caminin ana eksenini üzerindeki kemerli bir açıklıktan girilir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: 256/b; Uluçam, 1994: 13; Uluçam ve Kavaklı, 2000: 14). Jules Laurens tarafından çizilen gravürde ve 1913 yılında Bachmann tarafından çekilen fotoğraflarda külliye'nin bütün müstemilatlarıyla ayakta olduğu görülür (*Dünyada Van Dergisi*, 1998: 12-13).

Hüsrev Paşa, medresede öğrenimi görülen dersler ve diğer konularda çok sayıda kitabı vakfederek kütüphane oluşturmuştur. Bu kütüphaneye kitapları koruması, verilen kitapların takibini yapması, yıprananlarını tamir etmesi veya ettirmesi için bir hafız-ı kütüp vazifelendirmiştir. Bu kitapların medresede özel bir dolap veya sandıkta saklandığı anlaşılmaktadır (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2.).

Hüsrev Paşa Mektep ve Muallimhânesi; İmaretin misafirhanesine bitişik, fukaraların çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretilmesi ve "*telkin-i furkân-ı hamid*" için bir mektep ve muallimhâne yaptırılmış ve geçmişi temiz, doğru, dürüst, emniyetli, iyi karakterli, yumuşak huylu, güzel Kur'an okuyan, fıkıh konusunda bilgili, öğretmenlik vasfı bulunan bir muallim ve yardımcı olarak bir halife vazifelendirmiştir (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2.).

Hüsrev Paşa Mektebinde eğitim gören talebelere bayramlarda üçer akçe, yetim çocuklara altışar akçe, bayramlık verilmesi, Ramazan ayının sonunda mektepteki fakir ve yetim olan çocuklara takke, ayakkabı, gömlek ve kaftan alınması istenmiştir. Ayrıca kış günlerinde iki günde bir çeki odunun alınması ve her sene Reğaib gecesinde, Şaban ayının yarısında, Kadir gecesinde mektepte okuyan çocuklara yüz akçelik helva pişirilmesi, mektepteki çocuklardan biri Kur'an-ı hatim ettiği zaman muallime yirmi, halifeye on, bütün çocuklara dörder akçe verilmesi, her sene bahar ayında bir gün bahâriye sohbeti için çocuklara yemek parası olarak 100 akçe verilmesi uygun görülmüştür. Bunun yanında her sene iki adet Kur'an-ı Kerim alınması, her birinin beşer cüzüne bir cilt yaptırılması, mektepte Kur'an okuyan muhtaç ve fakir çocuklara verilmesi istenmiştir. Mektep ve dershaneye kaliteli hasır alınması bilhassa belirtmiştir (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2.).

Hüsrev Paşa Zaviye ve İmarethanesi; Van'da bulunan fukara, yolcu, misafir ve medresede okuyan talebelerin faydalanması

için külliye ile beraber 1567'de yaptırıldı. İmarethanede; mutfak, kiler, dehliz, ambar, büyük bir ahır ile karşısında yemekhaneler ve arkasında odun ambarı vardı (*Vakıf Defteri* No: 582, s.2/2). Zamanla burasının hem imarethane hem de zaviye olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.2/a, 2/b, 3/a, 50/b, 51/a; Kuyûd-ı kadime 343, v.38/a; Evliya Çelebi, 1132 / 1719-1720: v.258/a)¹⁰.

1.11. Hüsrev Paşa Çifte Hamamı

Hüsrev Paşa Hamamı, çifte hamam şekline yani erkek ve kadın bölümleriyle külliyesinin kuzey-doğusunda, medresenin hemen yanında inşa edilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2). Erkeler kısmı; rüzgârlık, soyunmalık, temizlik, sıcaklık yani yıkanma ve ılıklik bölümlerinden, kadınlar kısmı ise erkeklerinkine kıyasla daha küçük olmasına rağmen aynı plan ve forumda yapılmıştır. Hamamın doğusunda su deposu ve külhân bölümü bulunuyordu (Öztürk ve Mutlu, 2000: 94-96). 1571'de hamamın yıllık kira geliri 45.000 akçe iken (Kuyûd-ı kadime 202, v.50/b). 1850'de kira geliri 600 kuruş olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Nezaret Sonrası Evkâf Defterleri No: 14163).

1.12. Hüsrev Paşa Kervansaray Hamı

Van şehir merkezinde inşa edilenlerden iki handan (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2) biri, 14 Ocak 1556 tarihinde tüccarın konaklayabileceği müsait bir yerin olmaması nedeniyle kervansaraya çevrilmiştir (*Mühimme* 2, s.1/11). 1571'de 15.000 akçe geliri bulunan kervansaray'ın (Kuyûd-ı kadime, 202, v. 50/b), günümüzde yeri tam olarak tespit edilememiştir.

Hüsrev Paşa Türbesi; Külliyeye sonradan eklenen türbe, caminin doğu cephesinin güney aksındaki pencerenin önüne, cepheden 30 cm açıklıkta inşa edilmiştir. Hüsrev Paşa'nın 7 Aralık 1587'de vefatı üzerine Mardinli mimar Abdullah'ın oğlu Şaban tarafından yapılmıştır. Kapısının üzerindeki kitabesinde;

Hüsrev duâ leke dem-i rihlet
Çün mekân-ı müdâmi oldu Behişt
Dedi târihini dahî Hatîf
Hamdu-lillâh mekân-ı oldu Behişt.
Hatîf tarihini dahi şöyle dedi:

¹⁰ Vakfiyede ve Kuyûd-ı Kadime'deki icmal defterinde, imarettten açıkça bahsetmesine rağmen, 1571 tarihli Evkâf Tahrir Defteri'ne zaviye olarak geçmesi, vakıf giderlerinin büyük bir bölümünü dini ve mübarek günlere ait harcamaların oluşturması ve zaviyeye ait görevlilerin bulunması, bir çelişki gibi görünmektedir. Gerçekte zaviye işlevlerini üstlenmiş bir imarettir.

Allah'a hamd olsun, mekânı cennet oldu.

Mısraları yazılı olup, anlamı: Hüsrev göç sırasında dua senin içindir, çünkü devamlı mekânın cennet oldu (Uluçam, 1995: 13). Hüsrev Paşa'nın vefat ettiği tarih, ebced hesabıyla (996 / 1587-1588) yazılmıştır.

1.13. Hüsrev Paşa Çeşmesi ve Şadırvanı

Hüsrev Paşa Caminin avlusunda ve imarette bulunan şadırvan ve çeşme (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 582, s.2/2), Van'ın önemli su kaynaklarından. Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu çeşme ve şadırvanın (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III-IV, v.257/a.) hizmetini devam ettirebilmesi için 1845-1848 tarihlerinde 1.850 kuruş (Ev. 12617, v.1/b.), 1850'de ise 3.000 kuruş harcanmıştır (Ev. 14163).

1.14. Kaya Çelebi Vakfı

Koçi Bey Camii ve medresesi (İbn-i Nuh, 2003: 106) olarak da bilinen cami ve medrese, Konya'dan Van'a 1469 tarihinde göç eden, Koçi Bey ailesi tarafından (Kuyûd-ı kadime, 202, varak No: 27/b.), Koçi Bey Mahallesi'nde, Van Kalesi'nin güney surlarındaki Vastan Kapı'nın doğusunda yaptırılmıştır (*Vakıf Defteri* No: 605, s.179/250)¹¹. Camii ve medresenin kuzeydoğusunda Çifte Hamam, batısında mimari açıdan benzerlikleri olan Hüsrev Paşa Camii, hemen yanında ise rüştiye mektebi bulunmaktaydı (Bacqué-Grammont, 1981:106).

Van'da meydana gelen depremler nedeniyle tahrip olan mescit ve medresenin yerine 1660'ta aynı aileden Kaya Çelebi, camii ve medresenin yeniden yapımını başlatmış, Firari Kara Mustafa Paşa tarafından öldürülmesi üzerine, akrabası Cend Dedem oğlu Ağa'nın gayretleri sonucu 1664 tarihinden sonra bitirilmiştir (İbn-i Nuh, 2003: 106). Caminin yanında yer alan medresenin yerine 1864'te rüştiye mektebi yaptırılmıştır (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv, İrade Tasnifi, *İrade Meclis-i Vâlâ*, 23045). Caminin giriş kapısının üzerini kuşatan sivri kemerin altının mavi çinilerle kaplı olduğu, kitabesi ve iç mekândaki alt pencerelerin hizasına kadar sır altı tekniği ile yapılan mavi renkli altıgen çinilerin, 1915'teki Rus işgali sırasında yerinden sökülerek Leningrad Müzesi'ne götürüldüğü tespit edilmiştir (Tarhan, 1985: 313). Aynı tarihlerde caminin içerisi Ermeniler tarafından yakıldığı için minberden, mahfilden, kalemişi süslemelerden hiçbir iz kalmamış (Akçora, 1990: 163-166), minarenin külâhı yıkılmış ve 1935-1940 tarihleri arasında depo olarak kullanılmıştır (Talay, 1988: 160).

¹¹ Aynı Defterin bir başka kaydı ise, 601 nolu *Mücedded Anadolu Defter* No:15, s.182, Sıra 29.

Vakfin ilk mütevellisi olan Kaya Çelebi vakfiyede tevliyetin kendi soyundan gelen öncelikle erkek evladına verilmesini istemiştir.

1571'de vakfin gelirleri 21.500 akçe, giderleri ise 17.280 akçe (Kuyûd-ı kadime 202, v.27/b) iken 1840 tarihinde yıllık gelirlerinin toplamı 305 kuruş, gider ise 305 kuruş olmuştur (Ev HMM 6224, v.3/b).

1.15. Abbas Ağa Camii ve Medresesi Vakfı

Vanlı Abbas Ağa tarafından yaptırılan camii İskele Mahallesi'nde olduğu için İskele Camii ismiyle de bilinmektedir. Vakfiyesi, kitabesi ve inşa tarihi kayıtları olmadığı için hangi tarihte yaptırıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber 1655'ten önce yaptırıldığı (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/b) ve 1888'de kapsamlı bir tamirden geçtiği anlaşılmaktadır (MAD 14334, s.67/241). Abbas Ağa Camii'nin 1909 tarihine kadar kayıtları bulunmakla beraber bu kayıtlarda, medreseden hiç bahsedilmemesi zamanla medresenin isim değiştirmiş veya yıkılmış olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Muhasebe kayıtlarından camii mütevellisinin 1839'dan önce Yakup bin Mehmet olduğu ve bir imamı, bir hatibi, bir müezzini ve bir kayyumunun bulunduğu anlaşılmaktadır (Ev. HMM. 6224, *Vakıf Defteri*, v.3/a).

1.16. Horhor Camii ve Medresesi Vakfı

Van Surlarının batısında, Horhor Bahçesi'nin yanında bulunduğu bildirilen caminin, doğusunda Abbas Ağa Camii, batısında Horhor Suyu bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/b-257/a). Günümüze ulaşan caminin mihrabı üzerinde kitabesi olmasına rağmen yazıları kazınmış olduğu için hangi tarihte, kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Son cemaat mahalli bulunmayan caminin, yapım tekniği ve diğer özellikleri XVIII. Yüzyıl mimarî üslubunu göstermektedir (Öztürk, 1999: 14-16). Medresenin de caminin yanında olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/b).

1.17. Şeyh Abdurrahman Zâviyesi ve Mescidi Vakfı

Şeyh Abdurrahman Horasanî Zâviyesi Vakfına ait olan mescit ve zaviye, Van Kalesi'nin üzerinde bulunduğu kayalığın kuzeydoğusunda, kale surlarının altında bulunan mezarlığın içerisinde yer almaktadır (Vamık Şükrü, t.y., VII: 488).

Zâviyenin ilk inşa tarihi hakkında bir bilgimiz olmamakla beraber, 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde "Zâviye-i Şeyh Abdurrahman Horasânî -aleyhi'r-rahme-" diye bahsetmesi zâviyenin bu tarihten önce binâ edildiği ve Abdurrahman Gazi'nin Horasan'dan

gelmiş olduğunu gösterir (Kuyûd-ı kadime 202, v.29/a). Mescit, türbe restore edilerek, çevre düzenlemesi günümüzde yeniden yapılmıştır.

2. Camii Vakıfları

2.1. Süleyman Han Camii Vakfı

Van Kalesinin üzerine kurulduğu kayalığın en görkemli noktasında bulunan camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferi sırasında tamir ettirilerek yeniden ibadete açtığı, bu nedenle Süleyman Han Camii ismini aldığı kaynaklarda geçmektedir. Evliya Çelebi'nin Vanik (Vanun) Camii olarak bahsettiği camii iç kaledeki tek camidir. Caminin minaresi, Van'da meydana gelen depremlerde yıkıldığı için yeniçeri ağası Ömer Ağa tarafından yeniden yaptırılmıştır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/a-b). İç kale kapısının güney batısında, yeniçeri ağası konağının bitişiğinde yer alır. Kible yönünde uçurum vardır (E.9487)¹².

Binanın mimarı bilinmemekle beraber, "Tuhfetü'l Mimarin" isimli esere atfen 1534'te Mimar Sinan tarafından yapılmış olabileceği belirtilmiştir. Abdullah Kuran caminin Sinan öncesi döneme ait eski yapılardan olduğu ve XVI. Yüzyıldan sonra onarılmış ya da yeniden inşa edilmiş olabileceğini bildirmektedir (Tarhan, 1988: 379; Uluçam, t.y.: 23; Kuran, 1989: 1370).

Kubbeli olduğu bilinen caminin, XIX. Yüzyılda Bachman'ın çektiği fotoğraflarda, 1846'da Jules Laurens'in çizdiği gravürde ve yine aynı tarihlerde çizildiği anlaşılan gravürlerde düz ve toprak damlı olduğunu görülmektedir (Bachmann, 1913: 78; Uluçam, t.y.: 23; Bacqué-Grammont, 1981: 107, 119, 121).

2.2. Sinaniye Camii Vakfı

Sinan Bey veya Sinan Kethüda Camii ismiyle de bilinen camii, Van Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın kethüdası olan Sinan Bey tarafından muhtemelen 1553-1557 tarihleri arasında yaptırılmıştır (Kuyûd-ı Kadîme 202, v.27/a.). Van surlarının güney-batısında, Hüsrev Paşa Camii'nin batısında yer alan camii Van'da meydana gelen deprem nedeniyle yıkılmış ve sonra Van Kadısı Ömer Efendi'nin teşvikiyle 1676'da tekrar yaptırılmıştır (İbnü'l-Emin Tasnifi Evkaf No: 1776; Demiroğlu, 1958: 1-2).

Sinan Bey, Orta Kapı Mahallesi, Vastan Kapısı yakınlarında iki katlı, alt katında on beş, üst katında on iki olmak üzere yirmi yedi hücreli bir han yaptırarak gelirlerini camiye vakfetmiştir. Sinan Bey

¹² Camiinin kubbesi kırmızı, minaresi ise maviye boyanmış, minaresinin yanına ise Sultan Süleyman Han Camii-i Şerifidir, diye yazılmıştır.

Vakfi'nin 1571'deki gelirleri 11.000 akçedir (Kuyûd-ı Kadîme 202, v.27/a).

2.3. Mustafa Paşa Camii Vakfı

Van şehir surları içerisinde, Van Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın ikamet ettiği Paşa Sarayı ve Hüsrev Paşa Camii'nin yakınında bulunan Mustafa Paşa Caminin vakfiye tanzim tarihi, 20 Ocak 1616'dır. Vakfiyede caminin, dört köşe duvarlarının sağlam ve gayet muhteşem bir yapı olduğu ve birden fazla kubbesinin bulunduğu fakat minaresinin olmadığı kayıtlıdır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Anadolu Sadis, Defter* No: 592, s.249/183; E.9487). Mimarı, inşa tarihi ve Van'da görev yapan hangi Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Gerçi camiyi yaptıran Mustafa Paşa'nın cenazesi Van şehrine defnedilmiştir (*Cevdet Evkâf*, 9656) fakat mezarı tespit edilememiştir.

2.4. Topçu-Zâde Camii Vakfı

Caminin banisi Topçu-zâde Mehmet Emin Efendi ibn-i İsmail'dir. Hacı Mehmet Efendi Mahallesi'nde bulunan caminin inşa tarihi ve mimarı bilinmemektedir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/35; *Defter* No: 497 s.140/1858). İsmail Efendi, caminin aynı zamanda hatibi ve mütevellisi olmuş ve bu vazifeyi herhangi bir ücret almadan yürütmüştür (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/35; *Defter* No: 497 s.140/1858.). 1840'ta vakfın mütevellisi olmadığı için Kazzaz-zâde Mustafa'nın bu görevi yürüttüğü (Ev HMH 6224 v.6/b), 1873'te ise caminin hatibinin Mahmut Efendi olduğu görülür (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/35).

2.5. Melik Mehmet Vakfı

Van ve Gevaş bölgesine uzun yıllar hâkim olan İzzeddin ailesinden İzzeddin Şir'in oğlu Melik¹³ Mehmet (Şah Mehmet) (Namık Şükrü, *Evâkıf-ı Umûr Tarihi*, VII, s.905)'in yaptırdığı tahmin edilmektedir (Aka, 1994: 140)¹⁴. Yeri ve inşa tarihi tespit edilememiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kayıtlarında, medresenin baş müderrisi 1744'ten önce İsmail Efendi, 1744'te Abdurrahman Efendi, 1750'de Murat Efendi olduğu görülmektedir. 1787'de vakıf mütevellisi Abdullah Efendi'dir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.43/24; Aynı Defterin bir başka kaydı ise; No: 489, s.127, sıra 681).

¹³ Melik, Mülk, Melek, Osmanlıca'da aynı yazılmaktadır.

¹⁴ Melik Ahmet olarak da geçmektedir. İzzeddin Şir ailesinden olduğu sanılmaktadır.

2.6. Diğer Camii Vakıfları

Emin Bey Camii; Mehmet Emin Bey Camii veya El-Hac Mehmet Ağa Camii olarak kayıtlara geçmiş olan cami, Van surları dışında, Şamran Arkı altında, Van bahçelerindedir (*Cevdet Evkâf*, 13388). **Abdurrahman Paşa Camii;** 1725'te Van Beylerbeyi olan Abdurrahman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin yeri tam olarak tespit edilememekle beraber, Van surları içinde olduğu anlaşılmaktadır. Abdurrahman Şah Cami-i Kebir-i olarak da bilinir (*Cevdet Evkâf*, 7158). **Hafiziye Camii;** Şabaniye Mahallesi'nde bulunan bu camiye, Hafız Seyit Mustafa Efendi Camii de denir (VGMA, *Defter* No: 2287, s.7/5; Esas 200, Sıra 1208). **Haremiye (Hurmiye) Camii;** Muhammed Vamık Şükrü'nün eserinde Van'da bulunan camilerden bahsederken ismi geçmektedir (M. Vamık Şükrü, *Evkâf-ı İsim Tarihi*, VI, s.481). Van şehrinin Hayrâtiye Mahallesi'nde bulunan **Hayrâtiye Camii**, hayır sahipleri tarafından yeniden inşa edilerek, Şeyhü'l-İslam Hayri Bey'e izafeten isimlendirilmiştir. **Hürrem Bey Camii;** Hurûmiye veya Hürremiye Camii olarak da bilinir. Hangi tarihte kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle beraber 1571'den önce yaptırıldığı kesindir (Kuyûd-ı kadime 202, v.27/b.). Horhor Camii'nin yakınında olduğunu tespit edilmiştir (Talay, *Van*, s.188). Vamık Şükrü'nün Haremiye diye bahsettiği caminin bu cami olması muhtemeldir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481). **Kara Hoca Camii;** Van Kalesi içerisinde olduğu vakıf defterindeki kaydından anlaşılan caminin (Ev. HMH. 6224, v.6/b.), tam olarak nerede bulunduğu, hangi tarihte yaptırıldığı, banisinin kimliği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. **Katırcı Camii Vakfı;** Van Kalesi'nin içindeki Katırcı Çeşmesi üzerinde Bıyıklı Şerif'in 1634'te yaptırdığı mescidin (İbni Nuh, 2003: 98) zamanla camiye dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır fakat yeri tespit edilememiştir. **Mehmet Ağa Camii;** Van surlarının dışında olan cami, Mehmet Ağa tarafından bina edilmiştir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481). **Mehmet Emin Paşa Camii;** Ahmet Paşa'nın oğlu Mehmet Emin Paşa tarafından bina edilmiştir. Van'ın bahçeler mevkiindedir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.43/29; Aynı defterin bir başka kaydı, 489, s.353/995). **Mustafa Ağa Camii;** Hacı Mustafa Ağa'nın yaptırdığı mescide mihrap ve minber eklenerek 1740 tarihinde camiye çevrilmiştir (*Ruûs* 62, s.86). Eski Van şehrinin Tebriz Kapısı yakınında olduğu belgelerde ifade edilmektedir. Fakat harabelerin arasında caminin yeri tespit edilememiştir (*Cevdet Evkâf*, 31637). **Seyid El-Hac İbrahim Camii;** Van'ın on beş kilometre güneyindeki Edremit'te bulunan camiye Seyid Hacı İbrahim Efendi yaptırmıştır (Ev HMH 6224, v.6/a). **Nurşin-i Ülyâ Camii;** Van'da bahçeler mevkiinde olan caminin banisi Levent oğlu Hacı İsmail'dir (Talay, 1988: 189). Ermenilerin birçok kadın ve çocuğu Nurşin

Camii'ne ve birkaç eve doldurarak ot yığını yakar gibi cami ve evlerle beraber yaktığı ifade edilmiştir¹⁵. **Süleyman Bey Camii**; Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır (Vamık Şükrü, t.y., VI: 250, 481). **Şafilere Camii**; Van surları haricinde olan caminin banisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. Şafilere Camii'nin Ermeniler tarafından yakılışını bizzat gören şahıs; cami, ağaçtan yapıldığı için kolay yandığını ve onunla birlikte pek çok evin de yandığını söylemiştir (Akçora, 1990: 163-166). **Şah Mirza Vakfı Camii**; Van surları içerisinde bulunan caminin yeri ve yapım tarihi tam olarak tespit edilememiştir (Ev HMH 6224, v.6/a). **Timur Bey Camii**; Van Kalesi'nin içinde olduğu, 1788'de hizmet verdiği bilinen caminin yeri tespit edilememiştir (Ev HMH 6224, v.7/a). **Topçuoğlu Mahallesi Camii**; Topçu oğlu Ahmet Bey tarafından yaptırılan caminin, üzerinde mahalle mektebi bulunuyordu. Hangi tarihte inşa edildiği tespit edilememiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri* No: 2287, s.8/20). **Zeynelabidin Camii**; Muhammet Vamık Şükrü, eserinde Van'da bulunan camilerden bahsederken ismi geçmektedir (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481).

3. Medrese Vakıfları

3.1. Melik Mehmet Medresesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde müderris vazifesi ile ilgili bir belgeden tespit edildiğine göre Van'da Melik¹⁶ Mehmet Medresesine müderris tayini gerçekleştirilmiştir. Yeri ve yapım tarihi tespit edilememiş olmasına rağmen bânisinin, Timur'un Van saldırısı sırasında şehri önce savunan sonra teslim eden İzzeddin Şir'in oğlu Melik Mehmet olduğu tahmin edilmektedir. Timur öncesinde ve sonrasında Van ve Gevaş çevresinin hakimi olan İzzeddin ailesi, bu hakimiyetlerini Karakoyunlular'a rağmen uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Yine bir başka kaynaktan ise Melik Mehmet diye kaydedilmiş iken parantez içinde Şah Mehmet diye açıklamada bulunulmuştur (Vamık Şükrü, t.y., VII: 905).

3.2. Sofu Mehmed Paşa Medresesi

Medresenin 1530 tarihinde yapıldığı hakkında Yılmaz Ökten'in verdiği bilgi dışında bu medrese hakkında herhangi bir kaynaktan bilgi veya belgeye ulaşılamamıştır (Ötüken, 1978: 362).

¹⁵ Sami Ağaoglu, Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eserlerinin Tahrip edilmesinde Ermenilerin Rolü, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, Erzurum, 2007, s.331; Talay, Van, s.189; Komisyon, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918*, Ankara, 1995,

¹⁶ Melik, Mülk, Melek, Osmanlıca'da aynı yazılmaktadır.

3.3. Müftü Medresesi

Van Kalesi'nin içerisinde olduğu Vamık Şükrü tarafından kaydedilmesine rağmen başka herhangi bir belge veya kayıt bulunamamıştır (Vamık Şükrü, t.y., VI: 481)¹⁷.

3.4. Şeyh Zeyve Zebûn Medresesi ve Zaviyesi

Van merkezine 20 km. uzaklıkta Zeyve (Zeve) Köyü'ndedir. Medrese ve zaviyenin kim tarafından, hangi tarihte kurulduğu bilinmemektedir. 1909 tarihine kadar kayıtları mevcut olan medrese ve camii tarihin en elim hadiselerinden birine maruz kalmıştır (VGMA, *Defter* No: 2287, s.20/13; Ev.HMH. 6224, v.3/b.). 1915'te köy halkı, medrese ve zaviyede bulunanlar ve köye sığınan bölgedeki altı köyün sığınmacılarıyla beraber Ermeniler tarafından medrese, cami ve samanlığa doldurularak ateşe verilmiştir. Köyde halen yerleşim yoktur. Uzun yıllar geçmesine rağmen, Ermeni mezâliminin kalıntıları ibret verici bir şekilde görülebilmektedir (Çelik, 2005: 57,59,61,71-76).

4. Mescid Vakıfları

Abdülmecid Mescidi; Van şehrinde olan mescidin masraflarına harcanması için Kirenos isimli köyün geliri vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/b.). **Akköprü Mescidi;** Van bahçelerinden Akköprü Mahallesi'nde bulunmaktaydı (Ev. HMH. 6224, v.6/a). **Boyahâne Mescidi;** Hayır sahiplerinin yaptırdığı mescidin Van şehir surları içerisinde bulunan Boyahâne mevkiinde olduğu kayıtlıdır (VGMA, *Defter* No: 2287, s.7/9; Esas: 200 Sıra No:1443). **Davut Bey Mescidi;** Ahtamar'ın merkezindeki kalenin içerisinde bulunduğu kaydedilen mescidin yeri tespit edilememiştir. Bugün Akdamar Adası diye bildiğimiz adada bir kalenin ve böyle bir mescidin varlığı bilinmemektedir. 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nin kayıtlarına geçen, 9.000 akçe gibi büyük bir gelire sahip mescidin (Kuyûd-ı kadime 202, v.23/b) bulunamaması, Van Kalesi üzerinde bulunan Süleyman Han Camii ile bu mescidin karıştırılmış olması ihtimalini ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi; Hazreti Davut zamanından kalan eski bir ibadet yeri olduğu, İslam fethinden sonra camiye çevrildiği ve 1533-1534'te Irakeyn seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman tarafından tamir ettirildikten sonra "Süleyman Han Camii" ismini aldığı (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.256/a), yazdığı cami ile benzerlikleri bulunmaktadır. **Hacı Halil Ağa Mescidi;** Hacı Halil Ağa'nın bina ettiği mescidin Van Kalesi bahçeleri mevkiinde bulunduğu kaydedilmiştir (Ev. HMH. 6224, v.3/b; Ev. 9576, v.61/b). **Hafız Efendi Mescidi;** Van

¹⁷ Muhtemelen Van müftüleri Ulu Camii Medresesi'nde görev yapmaktaydı.

Kalesi bahçelerinde bulunan mescidin tam olarak yeri tespit edilememiştir (Ev. HMMH. 6224, v.6/b). **Halil Çavuş Mescidi;** Halil Çavuş isimli bir hayır sever tarafından bina edilen mescidin yeri tam olarak bilinmemekle beraber, Van Şehri'nde olduğu, Peltenis isimli köyün gelirinin mescit giderlerini karşılamak için verildiği bilinmektedir (Kuyûd-ı kadime 202, v.35/b). **Han Ahmet Mescidi;** Van şehrinde bulunan mescidin yeri tespit edilememiştir. Bu mescidin giderlerini karşılamak için Hoca Kara Bağı'nda bulunan bir yoncalığın geliri vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.29/b). **Hatuniye Mescidi;** Abdullah'ın kızı Fatma Hatun'un eski bir camiye mescide tebdil ederek ihya ettiği mescit, Van Kalesi haricindeki bahçeler mevkiinde, Ereğ Köyü, Han-zâde Yusuf Mahallesi'ndedir (VGMA, *Defter* No: 2270, s.44/33; No: 489, s.131/389). **Hızır Nebi Mescidi;** 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nden anlaşıldığına göre mescit Van civarındadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a). Kârcıgan nahiyesine tâbi Sûrb, Ağakis ve Talgân köylerinde gelirleri vardır (Kuyûd-ı kadime 202, v.23/a). **Mahmut Ağa Mescidi;** Van Kalesi içerisinde bulunan mescidin yeri tam olarak tespit edilememiştir (Ev. HMMH. 6224, v.3/b). **Selim Bey Mescidi;** Van şehrinin bahçeler mevkiindedir (Ev. HMMH. 6224, v.7/a). **Seyit Efendi Mescidi;** Van Muhafızı Mir-i Mehmet Artuk Timur Paşa tarafından camiye çevrilen mescit, Van şehir surları içerisinde (VGMA, *Defter* No: 2270, s.43/25; No: 489, s.207/736). **Sultaniye Mescidi;** Sultan-zâde Hatun Vakfına ait olan mescidin yeri tam olarak tespit edilememiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.28/a). **Sübhaniye Mescidi;** Van şehrinin bahçeler mevkiinde bulunmaktadır (Ev. HMMH. 6224, v.3/b). **Süleyman Ağa Mescidi;** İbni Nuh, Van Tarihi isimli eserinde, Van'da Dizmân Süleyman Ağa Mescidi isimli bir mescitten bahsetmiştir fakat başka bir kayda rastlanmamıştır. İbni Nuh, bu mescidin Merhum Sarı Müftü'nün, birader-zâdesi hayır sahibi Hacı İbrahim tarafından Cuma camisine çevirtildiğini eserine kaydetmiştir (İbni Nuh, 2003:125). **Süleyman Bey Mescidi;** Tuğ köyünde bulunduğu kayıtlı olan mescide, Vezir Lala Mustafa Paşa önemli bir miktar gelir vakfetmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.27/a). **Şabaniye Mescidi;** Van şehrinin bahçeler mevkiinde bulunmaktadır (Ev. HMMH. 6224, v.3/a). **Şah Pınarı Namazgâhı;** Van civarında bulunmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a). **Şâtriyeye Mescidi;** Van şehir surları içerisinde bulunan mescitte imam ve müezzin görev yapmaktadır (Ev. HMMH. 6224, v.3/b). **Tebriz Kapı Mescidi;** Van şehir surlarının Tebriz Kapısı yakınındadır (Ev. HMMH. 6224, v.6/a). **Yahya Mescidi;** Van şehrinin bahçeler mevkiindedir (Ev. HMMH. 6224, v.6/a). **Yukarı Kale Mescitleri;** 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde yukarı kalede bir adet mescitten bahsedilmekte ise de, geliri ve gideri hakkında bilgi verilmemiştir

(Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a.). Van'daki kayalığın üzerinde bulunan iç kalede Evliya Çelebi'nin bahsettiğine göre; bir tekke, üç sıbyan mektebi, on kadar küçük dükkan ve yedi mescit vardır (Evliya Çelebi, 1132/1719-1720: v.252/a), bu mescitlerin akıbeti ve yeri bilinmemektedir. Muhammet Vamık Şükrü eserinde, Van'ın iç kalesinde yedi tane mescidin bulunduğunu bildirir (M. Vamık Şükrü, t.y., VI: 582).

5. Tekke ve Zaviye Vakıfları

Abdullah Zaviyesi; Hz. Peygamber'in alemdarı Abdullah tarafından kurulan zaviye Gevar Nahiyesine tâbi Kotun veya Kotur isimli köyde bulunmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.7/a.). **Ebuzer Zaviyesi;** Van Kalesi içerisinde bulunan zaviyenin kurucusu muhtemelen Ebuzer isimli bir kişidir. Zaviyenin yeri tam olarak tespit edilememiştir. Hangi tarihte kurulduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır (Ev. 9576, v.54/b.). **Cûd Derviş Zaviyesi;** Van Kalesi'nin dışında bulunan Cûd¹⁸ Derviş Zaviyesi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır (Ev. 9576, v.52/a, 52/b.). **Deniz Zaviyesi;** Van Kalesi dışında bulunan zaviyenin tam olarak yeri, kim tarafından ve ne zaman kurulduğu hakkında bir bilgi bulunamamıştır (Ev. 9576, v.52/b.). **Esin Dede Zaviyesi;** Van surlarına tabi Esin Köyü'nde bulunduğu kayıtlı olan zaviyenin tam olarak yeri ve inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır (Ev. 9576, v.55/a.). **Hâcegân-ı Rûmiye Tekkesi;** Hâcegân-ı Rûmiye isimli tekke ile Van iç kalesinde bulunan bir başka tekkeden bahseden Vamık Şükrü bu konuda daha fazla bilgi vermemiştir (M. Vamık Şükrü, *Evkâf-ı İsim Tarihi*, VI, s.582.). Yapılan araştırmada bu tekkeler hakkında başka herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanamamıştır. **Hacı Ağa Şir Zaviyesi;** Hacı Hamza Zaviyesi (Kuyûd-ı kadime 202, v.3/b.) ismiyle de bilinir. Van Nahiyesine bağlı Müsküvanik isimli köyde olduğu kabul edilmektedir. Nitekim bu köyün gelirleri zaviyeye sarf edilmesi için vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.28/a.). **Molla Kasım Zâviyesi;** Van Sancak merkezine bağlı olan Molla Kasım Köyü'ndedir. 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde kayıtlı olmadığı için bu tarihten sonra, 1689 tarihli Askeri Ruznamçede ilk kaydı tespit edildiği için ise bu tarihten önce yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Kuyûd-ı kadime 202, v.51/a.). Günümüzde Molla Kasım Zaviyesi münhedim olduğu için yeri tam olarak tespit edilememiştir. Van tarihinin önemli sosyal olaylarından birine ev sahipliği yapan zaviye, 1716'da Ser-Çeşm Hüseyin Paşa'nın Van beylerbeyliğine tayin edildiği sırada maiyetinde bulunan leventlerin

¹⁸ Cûd: Cömertlik, el açıklığı anlamlarına gelmektedir.

baskı ve tecavüzüne maruz kalmıştır (İbni Nuh, 2003: 148-150). **Şah-ı Ermen Hangâh Zaviyesi**; Ermen Şah Vakfı'na ait olan zaviyeye, Bargiri (Muradiye) Nahiyesinde bulunan Hangâh isimli köyün geliri vakfedilmiştir. Zaviyenin Hangâh isimli köyde inşa edildiği kabul edilmektedir (Kuyûd-ı kadime 202, v.15/a). **Şeyh Kara Zaviyesi**; Van Sancağına tâbi Şeyh Kara Köyü'nde bulunan zaviyenin tamamen tahrip edilmesinden dolayı yeri tam olarak tespit edilememiştir. Şeyh Kara Köyü, Van İli Merkez İlçesi, Tımar Bucağında bulunan Gülsünler Köyü'nün eski ismidir. Bazı muhasebe defterlerinde “Ber vakf-ı zâviye-i Şeyh Kara der-derûn-ı kala-i Van” diye kayıtlı olduğu için, Van Kalesi'nin içerisinde olduğu izlenimini vermektedir (Ev. 9576, v.54/b.). Zaviyenin bânisi ve inşa tarihi kesin olarak tespit edilememesine rağmen 1571 tarihinden daha önce inşa edildiği kesindir. Van Nahiyesine bağlı Yandil (Tandil) Köyü geliri ile Alur Mezrası geliri Şeyh Kara Zaviyesine vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.4/b, 28/a). **Şeyh Mehmet Horasânî Zaviyesi**; Emir İzzeddin İbni Emir-i Kebir Said Vakfı diye de bilinir. Emir Said'din kurmuş olduğu zaviye, Van'ın merkez nahiyesine bağlı Çoravanis Köyü'ndedir¹⁹. Günümüzde yeri tam olarak tespit edilememiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.4/a, 28/a). İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, vakfiye 11 Kasım 1383 tarihlidir (VGMA, Defter No: 2287, s.8/21; VGMA, Vakfiye Defteri No: 608, s.1/275)²⁰. Bu zâviye 1571 Tarihli Evkâf Tahrir Defteri'nde “Zâviye-i Şeyh Mehmet Yektâ-yı Horasânî Aleyhi'r-rahme” diye kaydedilmiştir. Bu kayıttan, Şeyh Mehmet Yektâ'nın Horasan'dan geldiği ve 1571'den önce vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmet'in vefatından sonra zaviyenin şeyhliğini uzun yıllar Kara Bali yürütmüştür (Kuyûd-ı kadime 202, v.28/b). **Şeyh Mevlâna Zaviyesi**; Van şehrinin varoşlarında olan Mevlâna zaviyesine gelen ve gidene sarf edilmesi için Van'a tâbi Yasgüm isimli sahradaki dört parça tarlanın mahsulü vakfedilmiştir (Kuyûd-ı kadime 202, v.22/a). İsmine bakarak Mevlevî tarikatına ait bir zaviye olduğu söylenebilir. Bu zaviyenin kim tarafından, hangi tarihte yaptırıldığı, yukarıda bahsettiğimiz araziye kimin vakfettiği, nasıl bir tarihi süreç izlediği hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

6. Haremeyn Vakıfları

Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'nın giderlerini karşılamak üzere kurulmuş vakıflara Haremeyn Vakıfları denir. Bu vakıfların mütevellî

¹⁹ Çoravanis Köyü'nün yeni ismi “Kavuncu”dur. Van Merkezine bağlıdır.

²⁰ Emir İzzet ibni Emir-i Kebir Said'in, Çoravanis Köyü Zâviyesi vakfiyesidir.

ve yöneticileri Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelen kendilerine Seyyid denilen kimselerden seçilirdi.

Haremeyn Vakıflarının Van, Diyarbakır, Ruha, Musul, Uçaş ve Kerkük bölgesinin merkezi Diyarbakır'da bulunmaktaydı²¹.

Haremeyn vakıflarının Van'da bulunan vakıfları arasında, Bile (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *İbnü'l-emin Dahiliye*, 1370, Bundan sonra İE. DH., şekliyle kısaltılacaktır), Sıhke (*Cevdet Evkâf* 14689), Edremit, Kubânis, Turna Manastırı isimli köyler ve Şamran Suyu vardır. Gelirleri Medine-i Münevvere'ye bırakılan bu köylerin 1686'daki geliri 40.000 akçedir. Bu 40.000 akçeden Haremeyn vakfına ait camilerin masraflar çıkarılarak geriye kalanı sürre akçesi adıyla her sene Haremeyn-i Şerifeyn Hazinesi'ne verilirdi (Kuyûd-ı kadime Arşivi, No: 343, v.2'ye ek.). Nitekim Van'da bulunan Mahmut Ağa Camii'nin masrafları da bu gelirlere karşılanmaktaydı (İE. DH., *İbnü'l-emin Dahiliye*, 1370).

Haremeyn Vakfı nâzirliği vazifesini 1695'te dârü's-sa'ade ağası El-Hac Ali Ağa yürütmekteydi (İE. DH., *İbnü'l-emin Dahiliye*, 1370). Mütevellilik vazifesini 1676'da Cağfer Bey²², 1686'da Hacı Hasan Efendi, 1729'da Mehmed yürütmüştür (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, *İbnü'l-emin Evkaf* Tasnifi No: 4611).

Sonuç

Osmanlı Devleti, Van'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra vezir ve devlet adamlarına kurdumuş vakıflar eliyle hemen imar faaliyetlerine yönelmiştir. Bu vakıfların gelirleri, Osmanlı Devlet hazinesinden feragat edilerek vakıflara bırakılan gelirlere dir. Van'ın merkezinde bulunan vakıf eserlerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı dönemine ait eserlerdir. Bu eserlerden önemli bir bölümü dinî amaca hizmet etmektedir.

Genel olarak Van beylerbeyleri vasıtasıyla kurulan vakıflar sayesinde, yaptırılan medreselerin önemli bir kısmı işlevlerini 1915 yılına kadar sürdürmüş olması, bu medreselerin devletin ekonomik, sosyal ve siyasî desteğine sahip olmalarındandır. Bölge halkı tarafından kurulan medreselerin uzun müddet yaşayamamış ve işlevlerini sürdürememiş olması ise gelir getiren mülklerinin yeterli olmaması, siyasî ve sosyal desteğin bulunmamasıdır.

1848-1852 tarihleri arasında Van surları içerisinde on iki adet cami bulunurken (Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, s.235), 1871'de Van şehrinde bulunan camii sayısı otuz ikiye çıkmıştır. 1874 tarihinde

²¹ Ali Emiri, IV. Mehmet, 1703.

²² Ali Emiri, IV. Mehmet, 1703.

ise, otuz üç adet cami ve mescit bulunduğu kaydedilmiştir (1228 *Erzurum Salnâmesi*, s.144; 1291 *Erzurum Salnâmesi*, s.139).

1915 yılına kadar Van'da yirmi sekiz cami, otuz dört mescit, on iki medrese, otuz sıbyan mektebi, on altı zaviye, üç kütüphane, dört türbe, iki imârethâne, dört han ve kervansaray, beş hamam, sekiz çeşme yaptırıldığı tespit edilmiştir (Ağaoğlu, 2003: 33-198.)

Bu tespit edilen eserlerin kahir ekseriyeti günümüzde bulunmamaktadır. Hatta yerleri bile tespit edilememektedir. Bunun sebebi 1915 yılında Ermeni ve Rusların bölgeyi ele geçirerek Türk izlerini silmek için Van'ı yakmaları ve özellikle tarihi eserleri tahrip etmeleridir (Ağaoğlu, 2007: 322-332,335).

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cevdet Tasnifi Evkâf, No: 7158, 9656, 13388, 13878, 14689, 31637.
Maliyeden Müdevver Defterler, No: 14334.
Mühimme Defterleri No: 2, 7.
Kâmil Kepeci Tasnifi Ruus Defterleri No: 209.
Nezâret Öncesi (Haremeyn Evkaf Muhasebesi) (Ev. MHM), Defter No: 6224.
Nezâret Sonrası Evkâf Muhasebe Defteri No: 9576, 12617, 14163.
İrade Tasnifi, İrade Meclis-i Vâlâ, 23045.
İbnü'l-Emin Tasnifi (İE.EV.) Evkaf No: 1776, 4611.
İbnü'l-emin Tasnifi Dahiliye, (İE. DH.) No: 1370.
Ruûs Defterleri No: 62.
Ali Emiri Tasnifi, IV. Mehmet, 1703.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakfiye Defteri No: 497, 581, 582, 605 (Aynı Defterin bir başka kaydı, 601 nolu Mücedded Anadolu Defter No:15), 607, 608, 2270 (Aynı Defterin bir başka kaydı, No: 489), 2287.
Anadolu Sadis, Defter No: 592.

Tapu ve Kadastro genel Müdürlüğü Arşivi

Kuyûd-ı Kadime Defterleri No: 202, 343.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Elyazmaları Kataloğu Evrak: 9487 (Van Şehri'ni ve Kalesi'ni Gösteren Minyatür.).

Elyazması Eserler

- İbn-i Nuh, *Van Tarihi*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı No: 630).
 Muhammet Vamık Şükrü, *Evâkıf-ı Umûr Tarihi*, C. I-II-III-IV-V-VI-VII, (Altıncı cildin ismi *Evâkıf-ı İsim Tarihi*'dir, diğer ciltlerin isimleri, *Evâkıf-ı Umûr Tarihi*'dir.) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi.
 Evliya Çelebi; *Seyahatname*, C. III-IV. (İbrahim bin Mehmed eliyle kopya edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat No: 305, 1132 / 1719-1720).

Salnameler

- 1228 Tarihli Erzurum Vilâyeti Salnamesi.
 1291 Tarihli Erzurum Vilâyeti Salnamesi.

Tetkik Eserler

- AĞaoğlu, S. (2003). *Van Merkez Sancağındaki Vakıflar XVI.-XVII. Yüzyıllar -Sosyal Hayata ve EĖitime Katkıları*. (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
 AĞaoğlu, S. (2007). Van Şehir Dokusu ve Tarihi Eserlerinin Tahrip edilmesinde Ermenilerin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (35), Erzurum.
 Aka, İ. (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamani 1405-1447*. Ankara: TTK.
 Akçora, E. (1990). Yaşayanların Diliyle Van ve Çevresinde Ermeni Mezalimi. *Yakın Tarihimizde Van Uluslar Arası Sempozyumu 2-5 Nisan 1990*, Van.
 Bachmann, W. (1913). *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*. Leipzig.
 Bacqué-Grammont, J. L. (1981). "Un Plan Otoman Inédit de Van Au XVII. Sieclé", *Osmanlı Araştırmaları II*. İstanbul.
 Çelik, H. (2005). *Görenlerin Gözü İle Van'da Ermeni Mezâlîmi*. Ankara.
 Demiroğlu, F. (8 Mart 1958). "Van'da Ulu Cami (Devamı)", *İkinisan Gazetesi*, (120), Van.
 Demiroğlu, F. (30 Nisan 1958). "Tarihi Mabedlerimizden Sinaniye Camii", *İkinisan Gazetesi*, (163), Van.
Dünyada Van Dergisi, (12), Van, 1998.
 Eyice, S. (1999). Hüseyin Paşa Külliyesi. *İslam Ansiklopedisi*. TDV, (C. XIX), İstanbul.
 GöĖünç, N. (1986). Van. *İslam Ansiklopedisi*, (C. XIII). İstanbul: MEB

- Kavaklı, E. ve Uluçam, A. (1997). "Eski Van Hüsrev Paşa Külliyesi Kazısı-1996". *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 26-30 Mayıs 1997*. Ankara.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van.
- Kılıç, O. (Ekim 1997). "Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (130).
- Komisyon (1995). *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918*. Ankara.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul.
- Kuran, A. (1989). "Mimar Sinan İle İlişkili Yapıların Dökümü ve Kısa Bir Değerlendirilmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 21-23 Eylül 1981, c. III.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies*. Vol. II. London.
- Mehmet Hurşit Paşa. (1997). *Seyâhatnâme-i Hudûd*, (Çevirim Yazısı: Alâattin Eser). İstanbul.
- Ötügen, Y. (1978). "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanûni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Prof. Albert Lois Gabriel Özel Sayısı*, Ankara.
- Öztürk, Ş. (1999). "Sinaniye, Abbas Ağa ve Horhor Camileri", *Dünyada Van Dergisi*, (XVIII), Van.
- Öztürk, Ş. ve Mutlu, M. (2000). "Hüsrev Paşa Çifte Hamamı", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), Van.
- Saî Çelebi (1988). *Tezkiretü'l-Bünyân*. (Hazırlayan: Sadık Erdem). İstanbul. *Şehbal Dergisi*, S. 96, 1 Mayıs 1330.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller Van*. İstanbul.
- Tarhan, M. T. (1983). "Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Üzerine Ön Çalışmalar (1): Anıt Yapılar", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- Tarhan, M. T. (1984). "Van Kalesinin ve Eski Van Şehrinin Tarihî-Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar", *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- Tarhan, M. T. (1985). "Van Kalesinin ve Eski Van Şehrinin Tarihî-Milli Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar Anıt Yapılar", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara.
- Tarhan, M. T. (23-27 Mayıs 1988). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları-1987", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara.
- Tarhan, M. T. ve Sevin, M. V. (1990). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları-1989", *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, 28 Mayıs- 1 Haziran 1990*, Ankara.

- Ter Minassian, A. (1996). “Ermeni Kaynaklarına Göre Yüzyıl Başında Van”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Editörler: Paul Dumont-Francois Georgeon), (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uluçam, A. (1994). “Hüsrev Paşa Külliyesi”, *Dünyada Van Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, (V), Van.
- Uluçam, A. (1995). “Eski Van’da Selçuklu İzleri”, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, 25-26 Nisan 1994*, Konya.
- Uluçam, A. ve Kavaklı, E. (2000). “Eski Van Hüsrev Paşa Külliyesi Kazısı-1999”, *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 24-27 Nisan*, (Yayına Hazırlayan: Yüksel Sayan). Van.
- Uluçam, A. (t.y.). “Sengü Van Adıyla Kayıtlı Bulunan Osmanlı Yapılarından Süleyman Han Camii”, *Dünyada Van*, (8).
- Yakuboğlu, H. (4 Nisan 1983). “Van’ın Kurtuluşu”. *İkinisan Gazetesi*. Van.
- Yurt Ansiklopedisi* (1981). Van. (C. X.). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

